

7. Тараненко О.О. Мовна ситуація та мовна політика в сучасній Україні // Урок української. – 2002. – № 11-12. – С. 42-43.

Матвійчук Т.П.

ПРО ОСНОВНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ПРИРОДИ ТЕКСТУ

У сучасній лінгвістиці досить актуальним і складним є дослідження проблем, пов'язаних з поняттям “текст”, аналіз специфічних особливостей якого як структурно-семантичної одиниці не є винятково предметом мовознавства. Вивченням тексту як явища багатогранного займаються літературознавство, психологія, кібернетика, соціологія, методики викладання філологічних наук, які розглядають його з найрізноманітніших аспектів.

Так, розглядаючи текст як логіко-психологічну структуру, Л. П. Добраєв виділяє в його структурі дві частини: текстовий суб'єкт і текстовий предикат, що утворюють текстове судження. Автор визначає текстовий суб'єкт як те, про що говориться в тексті, а текстовий предикат – те, що говориться в тексті про текстовий суб'єкт. З огляду на це текст тотожний текстовому судженню і у формальному плані становить словесний масив “ з двох і більше речень” [5, 17]. У теорії інформації текст розуміється як “цілісне й зв'язне повідомлення певним чином організоване для передачі й збереження інформації” [1,7]. У теорії літератури текст визначається як “взаємозв'язок і послідовність художніх образів” [12, 79], у семіотиці – як “осмислена послідовність будь-яких знаків, будь-якої форми комунікації, в тому числі обряду, танцю, ритуалу” [8, 507].

Дослідження тексту у 80-90 роки набувають неабиякого значення. Аналіз його здійснюється як традиційними науками (стилістика, риторика, текстологія-герменевтика), так і тими, що з'явилися нещодавно (документалістика, комунікативна лінгвістика, неориторика), а найгрунтовніше вивченням тексту займається самостійна галузь мовознавства – лінгвістика тексту, що “вивчає правила побудови зв'язного мовлення, комунікативні різновиди тексту, зумовлені текстоутворювальними функціями мовних одиниць та орієнтацією повідомлення на певного адресата” [13, 289-290].

Особливий інтерес до тексту в дослідженнях останніх років зумовлений, на нашу думку, теоретичним розвитком лінгвістики і закономірним включенням тексту в багатоярусну систему лінгвістичних одиниць, а також практичними потребами визначення загальних принципів структурної організації текстів і правил їх ефективної побудови.

Лінгвістика тексту виникла як самостійна лінгвістична дисципліна у середині 1970-х років. Вивчаючи рівні мовної системи (фонетика – морфологія – лексикологія – синтаксис), мовознавці вказували на відкритість верхньої межі

системи одиниць: фонема – морфема – лексема – словосполучення – речення – ? Порівняно давно зверталася увага на одиниці, що перевищують за обсягом речення й виражені в тексті у вигляді абзацу. Зокрема, на необхідність виокремлення і розгляду таких одиниць вказували О. О. Потебня, Л. В. Щерба, А. М. Пешковський, а починаючи з 1960-х років, ці утворення – так звані надфразові єдності, або складні синтаксичні цілі, вивчення яких логічно впливає із спроб уточнити і дослідити одиниці синтаксичного рівня, постають предметом глибокого і всебічного аналізу. До цього було встановлено, що синтаксис, тобто наука про лінійну послідовність лексичних одиниць, окрім речень повинен займатися й одиницями, меншими за речення – словосполученнями. Такі сполучення зв'язаних синтаксичними відношеннями слів стали предметом вивчення так званого синтаксису словосполучень або малого синтаксису (*minor syntax*). Визначення двох типів одиниць, що вивчаються в межах синтаксису і, відповідно, двох ярусів синтаксису, передбачає існування одиниць більших за речення, про що свідчить формальне членування частин тексту – абзаців, які, попри всю невизначеність їхнього статусу, були загально визнані і загально вживані.

На сьогодні у сфері лінгвістики тексту накопичений значний досвід спостережень над різноманітними закономірностями організації тексту, особливо в питаннях, що стосуються типології і граматики складного синтаксичного цілого, тема-рематичного членування висловлювання, функціональних особливостей елементів тексту, його змісту і смислової динаміки. Таким чином, на цьому етапі в лінгвістичній теорії тексту створюється реальна основа для переходу від абстрактного до конкретного, від абстрактних знань, що суб'єктивно фіксують окремі категорії тексту, до знань конкретних, що структурно і генетично продукують об'єктивний зміст тексту у взаємозв'язку всіх його категорій. Однак варто наголосити і на тому, що лінгвістиці тексту від початку її становлення протистояло критичне відношення щодо виокремлення її в самостійний розділ мовознавства. Це можна пояснити природністю самої ситуації, що виникає на етапі зародження й у початковій фазі будь-якого нового вчення. Так, Р. Н. Будагов справедливо критикуючи лінгвістику тексту через невмотивованість розширення предмета свого вивчення за рахунок вторгнення у філософію, логіку, культурологію, вказує на недостатнє дослідження наукою “малих одиниць мови – слів” [3, 15].

Суттєвим моментом, що сприяє критиці лінгвістики тексту з боку деяких вчених, стало нечітке тлумачення поняття “текст”. Майже кожен дослідник, що займається проблемами тексту, намагається дати йому своє визначення, не враховуючи, однак, єдності понять мова і мовлення. Хоча більшість лінгвістів визначають текст як структуровану за певними законами єдність, до складу якої входять мовні одиниці – речення, що об'єднуються і утворюють більш складні одиниці, – однак, розгортається дискусія стосовно таких питань: 1) продуктом мови чи мовлення є текст; 2) чи можна вважати текст одиницею або елементом

мови // мовлення, або це власне мовлення, в якому реалізуються одиниці нижчих мовних рівнів.

Так, питання зв'язку тексту з мовою і мовленням має, на думку багатьох дослідників, принципове методологічне значення. Деякі вчені пов'язують текст тільки з мовленням (О. А. Реферовська, Н. А. Купіна, М. М. Кожина та ін.), вказуючи на те, що власне процес мовлення (усний чи письмовий) зумовлює творення тексту – мовленнєвого продукту, повідомлення, що репрезентується в послідовному описі ряду ситуацій. Зауважується також, що, на відміну від мовленнєвих, мовні структури мають відповідно до подальшого переліку дві релевантні й одну факультативну ознаку: а) здатність до відтворювання; б) обчислюваність; в) можливість вступати у співвідношення цілого і частини. На думку цих учених, належність тексту до мовленнєвої сфери базується на тому факті, що жодна із перерахованих вище ознак йому не властива. Іншим, не менш важливим аргументом на підтвердження цієї теорії, є принцип бінарного членування синтаксичних одиниць при дихотомії “мова – мовлення”: припускається, що словосполучення, просте і складне речення функціонують в мовному середовищі у вигляді структурних (абстрактних) схем та реалізуються в мовленні як синтагма, висловлювання і складне висловлювання, у зв'язку з чим констатується факт, що для тексту подібної опозиції не існує.

Універсальним для групи дослідників, що мають подібні погляди на проблему буде визначення тексту, яке пропонує І. Р. Гальперін: “Текст – це результат мовленнєвого процесу, що характеризується завершеністю, об'єктивованій у вигляді письмового документа, який складається з назви (заголовка) і низки особливих одиниць (надфразових єдностей), об'єднаних різними типами лексичного, стилістичного зв'язку та характеризується визначеною направленістю і прагматичною установкою”.

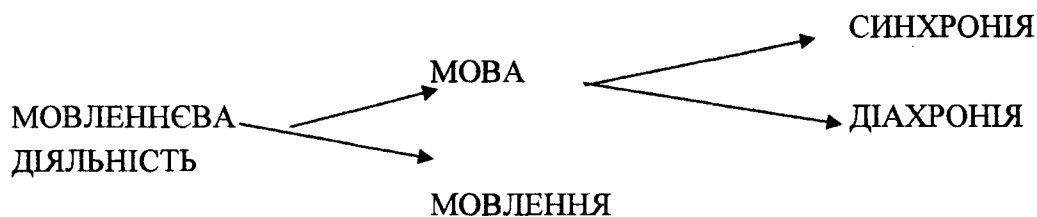
Не беручи під сумнів зазначені вище погляди авторитетних науковців, ми схилиємося до думки іншої групи вчених (Т. П. Ломтєв, Т. В. Колшанський, Л. С. Бархударов, Б. А. Маслов та ін.), які вважають текст не тільки одиницею мовлення, але й одиницею мови.

На думку Н. А. Мишкіної, термін “мова” в сучасному мовознавстві найчастіше використовується у двох значеннях. У першому значенні отожднюється з терміном “мовна система” і протиставляється терміну “мовлення” і визначається багатьма мовознавцями як знаряддя акту комунікації. Г. В. Колшанський у зв'язку з цим зауважує, що “якщо розглядати мову в її реальній функції спілкування, то кожна реальна ланка ланцюга спілкування може кваліфікуватися в комунікативному аспекті як мовленнєвий акт..., а так як комунікативний акт є, безсумнівно, мовним, то синонімічним висловом може вважатися і “мовленнєвий акт”, відзначаючи при цьому, що “в усіх випадках існування мови рівноцінне її мовленнєвому статусу” [6, 22].

Звернемо увагу і на той факт, що об'ємна монографія Інституту мовознавства АН СРСР “Загальне мовознавство” (1970 р.) взагалі не розмежовує поняття мови і мовлення, замінивши його проблемою “структури і функціонування мовної здатності”.

Якщо розглядати питання статусу мови у цьому аспекті, то опозиція “мова – мовлення” знімається і з’являється можливість визначити текст як “мовну одиницю, що виступає... як одиниця, структурована й організована за певними правилами, яка несе когнітивне, інформаційне, психологічне й соціальне навантаження спілкування” [6,89].

Трактуючи термін “мова” в його іншому значенні, як впорядковану систему загальноусвідомлених одиниць, формул і норм, протиставлену функціонуванню мовних конституентів й індивідуального мовлення, вважаємо можливим розглядати текст як елемент мови, опираючись на зазначені нижче міркування. Загально відомо, що проблема поділу “мова – мовлення” була вперше розглянута Фердинандом де Соссюром в його “Курсі загальної лінгвістики”, що вийшов у світ у 1916 році. Відтоді суперечки з цього питання не тільки не стихли, але й перманентно розгораються з новою силою. Причиною цього є, як вважає Ф. М. Березін, – “суперечливі висловлювання самого де Соссюра щодо розмежування мови і мовлення” [2, 164]. Розмежовуючи ці два поняття, де Соссюр виокремлює соціальне та закономірне (мову) від індивідуального й випадкового (мовлення). Саме на основі цих положень ґрунтуються теорії більшості мовознавців, проте, як правило, не враховується взаємодія мови, мовлення і мовленнєвої діяльності. Схему цієї взаємодії Ф. де Соссюр наводить у дев’ятому параграфі третього розділу вказаної праці, що виглядає таким чином:

Стає очевидним, що так як пов’язані між собою два аспекти вивчення мови (синхронія і діяхронія), так само зв’язані й нерозривні мова і мовлення у мовленнєвій діяльності, що їх об’єднує. І якщо текст визначається як результат мовленнєвого процесу, тобто продукт мовленнєвої діяльності, то з цього погляду, його можна розглядати одночасно як одиницю мови і як одиницю мовлення: узагальнена норма й індивідуальні факти об’єднуються, функціонуючи в одній конструкції.

Це твердження чітко узгоджується з позицією Г. П. Ломтева, який визначає зв’язок мови і мовлення через поняття “сутності” і “явища”. Вчений вважає, що кожна лінгвістична одиниця з погляду своєї сутності може бути охарактеризована як одиниця мови, а з погляду виявлення сутності – як одиниця мовлення. У своїй статті “Мова і мовлення” він переконливо доводить, що “в мовленні не може бути таких одиниць, які не мали б місця в мові, а в мові немає таких одиниць, які були б відсутні в мовленні. Мова і мовлення розрізняються не у відмінності явищ, а через різницю сутності й її виявлення” [7, 58]. Отже, лінгвістична одиниця з боку своєї відмінності належить до мовлення, а з боку тотожності – до мови. Підтверджуючи цю сентенцію,

дослідник Б. А. Маслов робить висновок, що сама назва “лінгвістика тексту” буде правомірною тільки тоді, коли текст розглядатиметься як елемент мови: “Якщо це (текст – Т.М.) одиниця мовлення, тоді лінгвістика тексту не буде розділом мовознавства, що досліджує те спільне, яке лежить в основі мовленнєвої продукції. Текст як одиниця мови – це те спільне, що лежить в основі конкретних текстів, це формули, за якими будуються окремі конкретні тексти” [9, 3].

Розглянутий матеріал дозволяє нам запропонувати таке визначення терміна текст – це одиниця, що синтезує в собі мовні сутності та мовленнєві властивості й репрезентує себе у формі письмового твору, основною метою якого є опосередкований акт комунікації.

Використана література:

1. Арнольд И.В.О понимании термина “текст” в стилистике декодирования // Стилистика художественной речи. – Л., ЛГПИ им.А.М.Герцена, 1980. – С. 34-41
2. Березин Ф.М. История лингвистических учений. – М.: Высшая школа, 1984. – 319 с.
3. Будагов Р.А. В какой мере “лингвистика текста” является лингвистикой? // НДВШ Филологические науки. – 1979 – №2. – С. 28-35.
4. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М.: Наука, 1981. – 138 с.
5. Добраев Л.П. Смысловая структура учебного текста и проблемы его понимания. – М.: Педагогика, 1982. – 176 с.
6. Колшанський Г.В. Коммуникативная функция и структура языка. – М.: Наука, 1984. – 174 с.
7. Ломтев Т.П. Язык и речь // Т.П. Ломтев Общее и русское языкознание: Избранные работы. – М.: Наука, 1976. – С 54-60
8. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл.ред. В.Н.Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 658 с.
9. Маслов Б.А. Проблемы лингвистического анализа связного текста. – Таллин: Изд-во Таллинского пединститута, 1975. – 121 с.
10. Мышкина Н.Л. Динамико-системное исследование смысла текста. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1991. – 212 с.
11. Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка / Отв. ред. Б.А. Серебрянников. – М.: Наука, 1970. – 604 с.
12. Соссюр Фердинанд де. Труды по языкознанию. – М.: Прогрес, 1977. – 695 с.
13. Українська мова. Енциклопедія. – Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. та ін. – К.: “Укр. енцикл.”, 2000. – 752 с.

Мельник О.В.

ОГЛЯД ЩОДО СПІРНИХ ПИТАНЬ КЛАСИФІКАЦІЇ СКЛАДНОГО ПРИСУДКА

У науковій літературі питання про присудок складної структури не має однозначного трактування. Одні дослідники виділяють складний присудок як один із трьох основних типів – поряд із простим і складеним (при цьому в поняття “складний присудок” вкладається різний зміст), інші ж говорять про ускладнені форми присудка при двох основних типах: простому і непростому (складеному). Це питання залишається відкритим, що обумовлює актуальність цієї проблеми. Оскільки згідно нової точки зору присудок складної структури розглядається як складний